

**GEOPOLITICĂ PE DURATA MEDIE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI:
1829, 1878, 1913**

ALEXANDRU MAMINA
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

O abordare geopolitică a evoluțiilor internaționale are în centrul său raporturile de putere dintre state, așa cum se exprimă acestea pe trei paliere: al forței armate, al bogățiilor naturale și al accesului la principalele rute comerciale. Sub toate aceste aspecte puterea presupune un spațiu în care se exercită. Prin urmare, puterea se precizează finalmente ca [un] control asupra teritoriului. Din această perspectivă, noțiunea corelativă puterii este aceea de hegemonie. Un stat hegemon, potrivit terminologiei lui Carl Schmitt, este statul care își extinde protecția militară, de fapt controlul, asupra altor state sau regiuni. Capacitatea militară prevalează așadar asupra capacității economice. Așa se explică faptul că în aria euroatlantică Statele Unite ale Americii dețin poziția hegemonică, nu Germania, deși economia germană este mai performantă decât economia americană.

Pentru a-și asigura securitatea și a-și lărgi eventual controlul, statele hegemonice manifestă o vocație imperială. Nu neapărat în sensul extinderii teritoriale despre care vorbea Friedrich Ratzel, dar în sensul extinderii sferei lor de influență. Metodele folosite au variat. Marea Britanie, Franța, Rusia, Germania au recurs la cuceriri și la instituirea de protectorate. Statele Unite ale Americii au acționat prin intermediul unor „guverne prietene” și prin finanțarea grupărilor politice și militare favorabile lor.

În ceea ce privește sud-estul Europei, Congresul de la Berlin din 1878 a marcat un moment de turnură în dinamica raporturilor de putere. Mai precis, logicii imperiale care le gestionase până atunci i s-a substituit raționalitatea statelor naționale.

Până la Congresul de la Berlin dinamica geopolitică a sud-estului Europei a constat în pierderea progresivă a controlului de către Imperiul otoman, invers proporțională cu creșterea influenței puterilor europene și în particular a Rusiei. De fapt, statele cele mai bine plasate pentru a prelua hegemonia exercitată până atunci de Poartă erau două: Rusia și Austria (ulterior Austro-Ungaria), care puteau desfășura trupe terestre în regiune. Influența Marii Britanii și a Franței se exercita prin intermediari – la început Grecia în primul caz, Egiptul în al doilea – și era condiționată de existența unei concertări internaționale, cum s-a întâmplat cu

oazia războiului Crimeii. Totuși, în ciuda faptului că Austria era deja prezentă în Balcani, Rusia era avantajată de trei factori. În primul rând de forța sa militară: armata rusă era mai numeroasă și mai performantă decât cea austriacă, așa cum s-a văzut spre exemplu în 1849, atunci când a fost nevoie de implicarea Rusiei pentru a înfrânge revoluția din Ungaria. În al doilea rând de teritoriu: în timp ce o desfășurare militară austriacă masivă era stânjenită de relieful muntos al Peninsulei balcanice, podișul jos al Moldovei și câmpia Valahiei ofereau trupelor ruse un spațiu de manevră mai larg, cu linii de comunicație mai ușor de menținut. Astfel, în 1806, 1828, 1853 și 1877 principatele române, apoi România, au devenit baza pentru operațiunile armatei ruse la sud de Dunăre. În al treilea rând de confesiune, atâta timp cât majoritatea locuitorilor din sud-estul Europei erau creștini ortodocși. Încă de la tratatul încheiat la Kuchuk Kainarji, în 1774, Rusia și-a legitimat intervenția în regiune în calitate de protectoare a creștinilor ortodocși din Imperiul otoman. O altă sursă de legitimare a reprezentat-o panslavismul, care afirma rolul eliberator al poporului rus în contextul chestiunii orientale [eastern question]¹. Numai că panslavismul, deși putea să rezoneze favorabil în cazul bulgarilor, sârbilor și muntenegrenilor, risca să-i îndepărteze pe greci, albanezi și români².

În mod curent, se consideră că obiectivul strategic al Rusiei a fost să ocupe zona Strâmtorilor, pentru a domina în exclusivitate Marea Neagră și pentru a ieși în Mediterana răsăriteană de unde ar fi putut să amenințe interesele britanice, în special ruta spre India. În realitate însă Rusia nu era o forță navală capabilă să se angajeze într-o expansiune pe mare. Reglementarea regimului Strâmtorilor, dominația Mării Negre, ieșirea prin intermediul Bulgariei la Marea Egee au constituit numai mijloace tactice, obiectivul strategic fiind controlul Balcanilor pe uscat³. În acest scop Rusia a procedat în două moduri. Până la războiul Crimeii a urmărit slăbirea Porții și plasarea acesteia, pe cât posibil, sub tutela ei. După războiul Crimeii a încurajat mișcările de emancipare națională din Balcani, în speranța că statele de aici vor intra în acest fel sub influența sa politică și militară.

Austria, pe de altă parte, avea un potențial de expansiune limitat în regiune. Ocuparea unor teritorii locuite de slavi, sărace și înapoiate ar fi condus la o amplificare a problemelor sale interne⁴. De aceea, până în 1877-1878 Austria, devenită mai târziu Austro-Ungaria, a fost favorabilă prezervării integrității Imperiului otoman, ca o modalitate de a preveni creșterea influenței ruse în sud-

¹ N. J. Danilewsky, *La doctrine panslaviste. La Russie et l'Europe* (résumé par J. J. Skupiewski), Bucarest, Bureaux de la «Liberté Roumaine», 1890, p. 72-73.

² Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia and New York, J. B. Lippincott Company, (1964), p. 60.

³ Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, Librairie Armand Colin, 1966, p. 17.

⁴ Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Chicago, Rand McNally & Company, (1969), p. 41.

estul Europei. A căutat îndeosebi să mențină sangeacul [sanjak] Novi Pazar, pentru a evita ca Serbia și Muntenegru să aibă frontieră comună, și să împiedice ca Muntenegru să obțină un port la Marea Adriatică.

Primul transfer semnificativ de hegemonie s-a înregistrat în urma Tratatului de pace de la Adrianopol din 1829. Atunci Imperiul otoman a pierdut Serbia și jumătatea de sud a Greciei și a fost obligat să abandoneze punctele fortificate din Valahia: Turnu, Giurgiu, Brăila. Rusia, în schimb, și-a impus protectoratul asupra principatelor române și a primit Delta Dunării, ceea ce însemna că exercita controlul exclusiv la gurile fluviului. Patru ani mai târziu, prin Tratatul de alianță de la Unkiar Iskelessi, Rusia a devenit practic garantul securității militare a Imperiului otoman, incapabil să reziste singur în confruntarea cu Egiptul lui Mehmed Ali.

Avansul Rusiei în sud-estul Europei a suferit un regres după înfrângerea în războiul Crimeii și Congresul de pace de la Paris din 1856, când a fost obligată să retrocedeze Moldovei sudul Basarabiei și să accepte înființarea Comisiei Europene a Dunării, pierzând astfel controlul exclusiv la gurile fluviului. În acord cu Franța a revenit însă destul de rapid, mai precis în 1858, sprijinind revolta antiotomană a Muntenegrului și extinderea teritorială a acestuia în detrimentul Porții.

Punctul maxim al influenței Rusiei în regiune a fost atins odată cu semnarea Tratatului de pace de la San Stefano în 1878, deoarece formarea statului bulgar cu ieșire la Marea Egee și prezența trupelor sale aici timp de doi ani o plasau într-o poziție dominantă de la gurile Dunării până în Peninsula balcanică. Hegemonia rusească a fost însă de scurtă durată, până la Congresul de la Berlin din același an, convocat la insistențele Marii Britanii în principal, care își simțea amenințate interesele strategice în Mediterana răsăriteană. Deși la Berlin s-a hotărât ca Rusia să primească de la România sudul Basarabiei, ieșirea ei la Marea Egee prin intermediul Bulgariei a fost blocată de crearea provinciei Rumelia cu un guvernator creștin numit de sultan, în timp ce Austro-Ungaria a ocupat Bosnia și Herțegovina întărindu-și poziția în vestul Balcanilor. După aderarea României la Tripla Alianță în 1883 s-a închis și calea de acces folosită până atunci de armata rusă pentru a trece la sud de Dunăre.

Congresul de la Berlin a stabilit așadar un anumit echilibru de forțe în sud-estul Europei, atât între marile puteri, cât și între statele de aici. Propriu-zis, Congresul de la Berlin a inaugurat o situație particulară, și anume aceea că nu a mai existat un stat hegemon, adică un stat care să controleze singur regiunea. Marile puteri nu au mai intervenit pe teren în mod direct, au făcut-o numai prin intermediul statelor mai mici, mai ales Bulgaria și Serbia, încercând să le atragă în sfera lor de influență. Astfel, Bulgaria a început prin a fi apropiată Rusiei, pentru a ajunge mai târziu alături de Austro-Ungaria. Serbia a parcurs, din anii 1880 până la primul război mondial, o evoluție inversă. Același lucru s-a întâmplat și în cazul României.

În noile circumstanțe problema fundamentală în sud-estul Europei nu a mai fost transferul de hegemonie de la un imperiu la altul ci încheierea procesului de realizare a statelor naționale, a cărui miză teritorială a reprezentat-o împărțirea Macedoniei, aflată încă sub stăpânirea Porții. Paradoxal, tocmai echilibrul de forțe între statele de aici a generat conflicte politice și militare, fiindcă fiecare încerca periodic să prevaleze în raport cu celelalte, dar fără a avea capacitatea de a reuși în mod decisiv.

Schimbarea geopolitică s-a reflectat în relațiile diplomatice. Congresul de la Berlin a fost ultima ocazie în care marile puteri au procedat în manieră imperială, hotărând pentru statele mici fără ca voința acestora să fie luată în considerare. Nici măcar România nu a fost acceptată la negocieri, chiar dacă luptase alături de Rusia în războiul din 1877-1878. Mai mult, a fost obligată să cedeze Rusiei sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei. După aceea, însă, statele mici au fost în măsură să respingă unele reglementări ale marilor puteri care le afectau suveranitatea, așa cum a făcut România în 1883, când a refuzat să recunoască mai multe articole ale Tratatului de la Londra privind navigația pe Dunăre. De asemenea, după războaiele dintre ele statele mici din zonă au început să încheie pace fără implicarea marilor puteri. S-a întâmplat în 1885, după războiul dintre Serbia și Bulgaria. S-a întâmplat în mod special în 1913 la București, după al doilea război balcanic, președintele Conferinței de pace fiind prim-ministrul României Titu Maiorescu. Intenția Austro-Ungariei de a fi convocată o conferință europeană pentru a ratifica Tratatul de la București denota exact frustrarea unei mari puteri care fusese lăsată în afara jocului.

Geopolitica se referă la poziție, resurse, control. Politica statului național se referă la voința de acțiune colectivă și la organizare. Elementul lor comun este teritoriul. În sud-estul Europei formarea statelor naționale a implicat modificarea *statu quo*-ului imperial. Numai că încadrarea teritorială a națiunilor nu a fost niciodată omogenă. În plus, unele condiții geografice au continuat să alimenteze disputele politice. Amintim izolarea continentală a Serbiei, care a căutat să iasă la Marea Adriatică în detrimentul Albaniei, sau inexistența unei frontiere naturale între România și Bulgaria în Dobrogea, care a lăsat loc liber neînțelegerilor privind frontiera politică până la al doilea război mondial. Sunt aspecte care țin de ceea ce se cheamă constantele istoriei. Ele nu determină la modul absolut evenimentele, dar le imprimă o anumită orientare și coerență la nivelul explicației.

GÉOPOLITIQUE SUR LA MOYENNE DURÉE DANS L'EUROPE DE SUD-EST:
1829, 1878, 1913

Résumé

L'article synthétise les évolutions des relations internationales dans le sud-est de l'Europe pendant le XIXème siècle et au début du XXème siècle par le biais d'une approche géopolitique, qui porte vers les rapports de force entre les différents acteurs sur le terrain, c'est à dire les Empires ottoman, russe et autrichien (puis Autriche-Hongrie), mais aussi les États-nation constitués dans la

région. On voit ainsi d'abord le transfert d'hégémonie de l'Empire ottoman surtout à la Russie. Après le Congrès de paix tenu à Berlin en 1878 il s'agissait d'une situation toute particulière, parce qu'il n'exista plus un pouvoir impérial dominant, mais plusieurs États-nations de force presque égale. C'était une conjoncture favorable à l'affirmation politique des nations au sud-est de l'Europe et en même temps une situation qui engendra des conflits régionaux, autant que chaque État était en mesure de se dresser contre un autre mais sans avoir la puissance nécessaire de s'imposer effectivement.

Mots-clefs: Europe de sud-est, géopolitique, hégémonie, États-nation.